

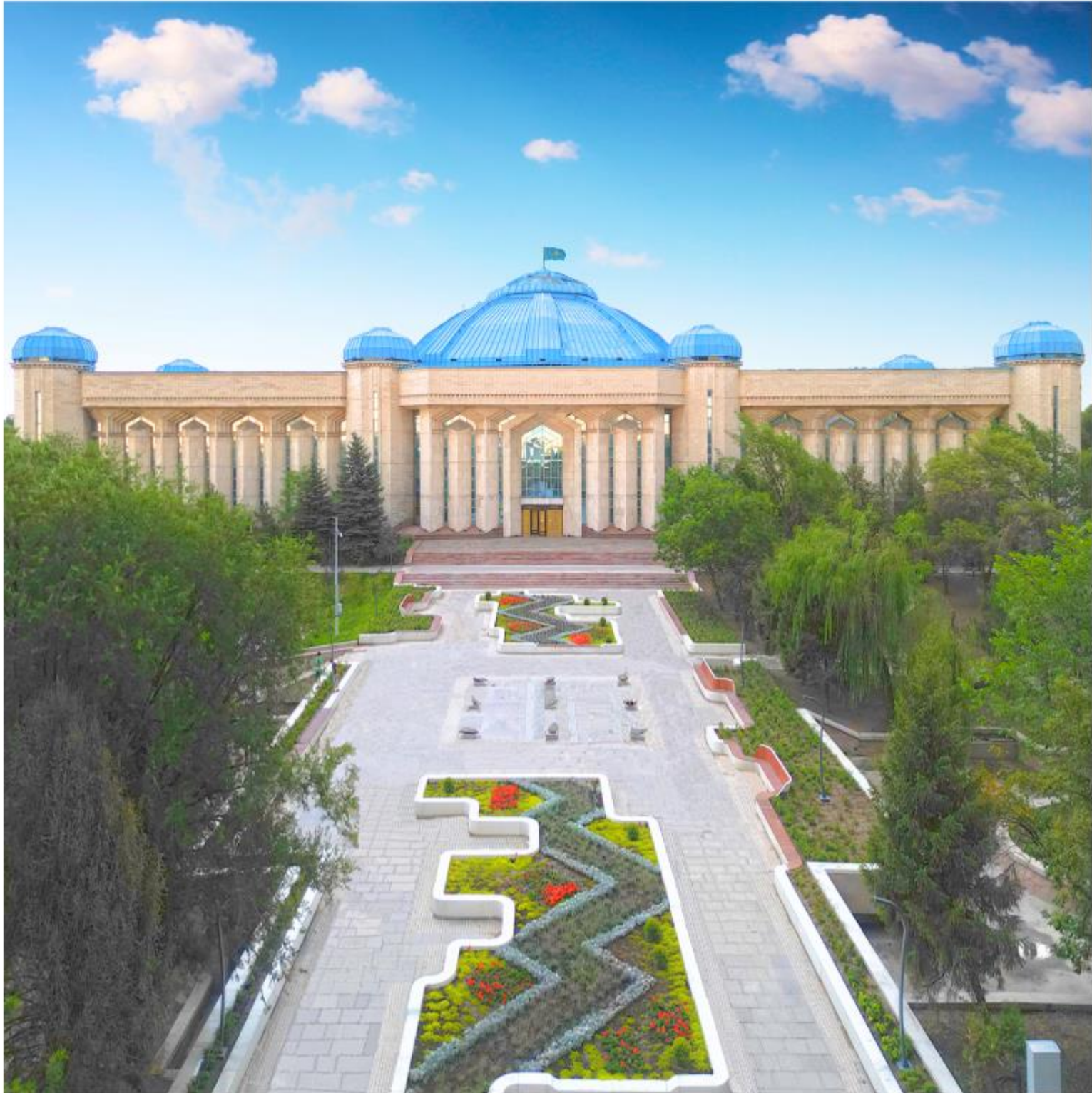
ISSN: 2958-5376
ISSN-L: 2958-5376

MUSEUM.KZ

ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ · НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ · SCIENTIFIC AND PRACTICAL JOURNAL

2(6)2024

ӘОЖ 93/94

«ХАЛЫҚ ЖАУЛАРЫНЫҢ» ӘЙЕЛДЕРІ
(Төлебаева Хадиша № 0631-іс, Майлина Күлжамал № 04613- іс құжаттары негізінде)
З.Б. Мырзатаева

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Қазақстан)

Аңдатпа. Зерттеудің мақсаты – сталиндік қуғын-сүргінге ұшыраған «халық жаулары» отбасы мүшелерінің өмірін құпия сақталып келген НКВД сот-тергеу материалдары негізімен баяндау. Мақалада тоталитарлық жүйенің алаштың ардақты азаматтары Төлебаев Мырзаханның, Майлин Бейімбеттің жұбайлары және отбасы мүшелеріне көрсеткен қиянаты баяндалады. Бұл фактілік құжаттар ғылыми айналымға алғаш рет енгізілуде. Жұмыстың жаңалығы – жаңа фактілік материалдардың мәселеге пәнаралық тоғыста қарауға мүмкіндік беруі. Пайдаланылған деректер легі басым түрде құпиясыздандырылған құқық қорғау органдары құжаттарынан (НКВД СССР) тұрады. Айыпталушылардың жеке істеріндегі құжаттар, «халық жауларының» әйелдерінің қамаудағы ауыр өмірін, оның бостандыққа шыққан соң да оңалуға мүмкіндік бермеген соншалықты өміршең билік жүйесінің қылмыстарын көрсетеді. «Аса құпия» сақталған құжаттардың ғылыми айналымға тартылуы бізге дейін зерттелген бұл тақырыптағы еңбектер қатарын толықтыра түспек.

Жұмыстың нәтижесінде автор, «халық жауларының» әйелдері категориясымен сотталған адал жандардың отбасы тарихы шағын мақаламен шектелмейтін, алдағы уақытта зерттеушілер үшін бұл әлі де күрмеуі толыққанды шешілмеген тың тақырыптардың бірі деген тұжырымға тоқталады.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Тарих ғылымында жаңа ой қорытудың қозғаушы күші оның методологиялық және методикалық құралдарына тікелей байланысты. Соған сәйкес империялық тәртіп жағдайында адам құқын бұзу (негізсіз соттау, түрмеге қамау, денеге зақым келтіру түрінде жазалау, ұлттық кемсітушілік ж.б.) мәселелері бұрынғы тарихи-зерттеу әдістеріне мүлде ұқсамайтын ментальды, сезім мен ой-санаға тура жететін антропологиялық бағыттағы зерттеу әдістерін өмірге әкелді. Бұл қарапайым адам өміріне үнілуге, дискурс-талдаулар жасауға, халық тарихын демократияландыруға жол ашты. Автор мақалада басым түрде мемлекеттік архивтердің, сондай-ақ ҚР ПМ мен прокуратурасының арнайы архивтерінің және басқа да құпия грифі қойылған архивтік іс-құжаттарға, естеліктерге сүйенеді. Аталған деректердің негізінде «халық жауы» әйелдері Төлебаева Хадиша мен Майлина Күлжамалдың, олардың отбасы мүшелерінің ауыр тағдыры сөз етіледі.

Тірек сөздер: Алаш, «халық жауы», әйелдер, отбасы, НКВД, тергеу хаттамалары, лагерь, іс-құжат.

Сілтеме жасау үшін: З.Б. Мырзатаева. «Халық жауларының» әйелдері (Төлебаева Хадиша № 0631-іс, Майлина Күлжамал № 04613- іс құжаттары негізінде) // MUSEUM.KZ. 2024. №2 (6). 12-21 бб. DOI 10.59103/muzkz.2024.06.02

ЖЕНЫ «ВРАГОВ НАРОДА»
(по материалам дел Хадиши Төлебаевой №0631, Кульжамал Майлины №04613)
З.Б. Мырзатаева

Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Казахстан)

Аннотация. Цель исследования заключается в описании жизни членов семей «врагов народа», преследуемых Сталиным, на основе материалов секретного процесса НКВД. В статье освещаются злоупотребления тоталитарной системы в отношении

супругов и членов семьи Мырзахана Толебаева и Майлин Беймбет, почетных граждан Алаша. Эти фактические документы впервые вводятся в научный оборот. Новизна исследования заключается в возможности рассмотрения проблемы в междисциплинарном контексте благодаря новым фактическим материалам из рассекреченных документов правоохранительных органов НКВД СССР. Документы в личном деле обвиняемых свидетельствуют о тяжелой жизни жен «врагов народа» в тюрьме и о преступлениях властной системы, которые препятствовали их восстановлению даже после освобождения. Публикация «Совершенно секретно» документов пополнит количество исследований по данной теме.

В результате исследования автор приходит к выводу, что семейная история преданных людей, осужденных как «враги народа», не может быть ограничена небольшим объемом статьи, поскольку это одна из актуальных тем, которая еще предстоит полностью исследоваться в будущем.

Материалы и методы исследования. Движущая сила новых идей в исторической науке напрямую связана с ее методологическим и методическим арсеналом. В условиях имперского порядка нарушения прав человека (необоснованные осуждения, тюремное заключение, физические наказания, национальная дискриминация и прочее) нашли отражение в антропологически ориентированных методах исследования, которые существенно отличаются от традиционных исторических подходов. Это открыло возможность глубже понять обычную человеческую жизнь, провести дискурсивный анализ и демократизировать историю народа. В статье автор в основном опирается на государственные архивы, специальные архивы МВД и Прокуратуры РК, а также на другие секретные архивные документы и воспоминания. На основе этих данных обсуждается судьба Хадиши Толебаевой и Кульжамал Майлиной, жен «врагов народа», и их семей.

Ключевые слова: Алаш, «враг народа», женщины, семья, НКВД, следственные протоколы, лагерь, документ.

Для цитирования: З.Б. Мырзатаева. Жены «врагов народа» (по материалам дел Хадиши Толебаевой №0631, Кульжамал Майлиной №04613) // MUSEUM.KZ. 2024. №2 (6). С. 12-21. DOI 10.59103/muzkz.2024.06.02

WIVES OF THE «ENEMIES OF THE PEOPLE»

(From the case materials of Khadisha Tolebayeva No. 0631, Kulzhamal Mailina. No. 04613)

Z.B. Myrzataeva

Abai Kazakh National Pedagogical University (Kazakhstan)

Abstract. The study aims to describe the lives of family members of the “enemies of the people”, persecuted by Stalin, based on materials from the secret NKVD process. The article highlights the abuses of the totalitarian system against the spouses and family members of Myrzakhan Tolebayev and Mailin Baymbet, honorable citizens of Alash. These factual documents are introduced into scientific circulation for the first time. The novelty of the study lies in the ability to consider the problem in an interdisciplinary context, thanks to new factual materials from declassified documents of the Soviet NKVD law enforcement agencies. Documents in the personal cases of the accused testify to the harsh life of the wives of “enemies of the people” in prisons and to the crimes of the authoritarian system that prevented their recovery even after release. The publication of these «Top Secret» documents will enrich the number of studies on this topic.

As a result of the study, the author concludes that the family history of devoted people condemned as «enemies of the people» cannot be confined to a small article, as it is one of the current topics that still need to be fully explored in the future.

Materials and methods: The driving force behind new ideas in historical science is directly linked to its methodological and methodical arsenal. In the conditions of imperial order, violations of human rights (unfounded convictions, imprisonment, physical punishments, national discrimination, etc.) found reflection in anthropologically oriented research methods, which significantly differ from traditional historical approaches. This has opened up the opportunity to better understand ordinary human life, conduct discourse analysis, and democratize the history of the people. The article primarily relies on state archives, special archives of the Ministry of Internal Affairs, and the Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, as well as other secret archival documents and memoirs. Based on these data, the fate of Khadisha Tolebayeva and Mailina Kulzhamal, wives of the "enemies of the people", and their families are discussed.

Keywords: Alash, «enemy of the people», women, family, NKVD, investigative protocols, camp, document.

For citation: Z.B. Myrzataeva. Wives of the «Enemies of the people» (From the case materials of Khadisha Tolebayeva No. 0631, Kulzhamal Mailina. No. 04613) // MUSEUM.KZ. 2024. №2 (6), p.p. 12-21. DOI 10.59103/muzkz.2024.06.02

Кіріспе: Мемлекет басшысы Қ.Ж. Тоқаевтың 2020 жылы 24 қарашадағы «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау» жөніндегі Жарлығымен құрылған мемлекеттік комиссия, бүгінде өз жұмысын аяқтап, республиканың түрлі өңірлеріндегі жазықсыз жапа шеккендердің құжаттарын «Саяси қуғын-сүргін» және «Алаш ісі» атты кітаптар арқылы жарыққа шығарды [Саяси қуғын-сүргін, 2023; Алаш ісі, 2023].

Аталған мақалада біз, бұрын-соңды жарық көрмеген құжаттар негізімен алаш қайраткері Төлебаев Мырзаханның жұбайы Хадишаның №0631-іс, көрнекті жазушы Майлин Бейімбеттің әйелі Майлина Күлжамалдың № 04613-іс «халық жауының әйелі» категориясы бойынша жазаға ілінуі туралы мәселені талдауға аламыз. Екі отбасының тағдыры мысалында мындаған «халық жауларының» әйелдерінің азапты өмірін көзге елестетуге болады.

Біз қарастырған НКВД сот-тергеу іс құжаттары әйел-аналарымыздың екеуі де қарапайым отбасы шаруасымен шектелгенін, ер азаматтарына тірек, қолдаушы және жанашыр жар болғанын көрсетеді. Шағын мақалада Төлебаевтар мен Майлиндер отбасы тағдыры шеңберінде талдау жасалынады, ал шын мәнінде саяси репрессия отбасы өмірін талқандаумен шектеліп қана қойған жоқ-тын, олардың жақын бауырларына, туыстарына да қарсы шүйлігіп, салқын қабақ танытты.

1937 жылдың 5 шілдесінде БК(б)П ОК Саяси бюросының № П51/144 шешімімен: «1. КСРО Ішкі істер халық комиссариатының ұсынған тізіміне сәйкес оңшыл-троцкишіл шпиондық-диверсиондық ұйым мүшелерінің, барлық сотқа тартылған халық жауларының әйелдері 5 жылдан 8 жылға дейін еңбекпен түзету лагерлеріне қамауға алыну туралы ұсыныс қабылдансын; 2. КСРО Ішкі істер халық комиссариатына арнайы лагерлерді Нарым өлкесінде және Қазақстанда ұйымдастыру туралы ұсыныс жасалынсын; 3. Бұдан былай Отанына опасыздық жасаған оңшыл-троцкишіл тыңшылардың барлық әйелдері кем дегенде 5-8 жыл лагерьлерге қамауға алынатын тәртіп белгіленсін; 4. Сотталғаннан кейін олардың артынан қалған 15 жасқа дейінгі барлық жетім балалар мемлекет қамқорына алынсын, ал 15 жастан асқан балалар олардың өздерінің жеке шешіміне қалдырылсын; 5. КСРО Ішкі істер халкомы балаларды қолданыстағы балалар үйлері желісіне және республикалардың наркомпростарының жабық интернаттарына орналастыру ұсынылсын», – делінді [Кречетников, 2017]. Осы құжаттың өмірге келуінен бастап, «халық жауы» әйелдеріне арналған еңбек лагерін ұйымдастыру ісі қарқынды түрде жүргізіле бастады. Сосын әрине, «халық жауы әйелдері» аталатын жаңа категорияға қарсы операция бүкіл совет елін шарлап кетті, ОГПУ-НКВД тырнағына іліккен, ату жазасына кесілгендердің әйелдері, отбасы, тіпті әулеті саяси қудалауға ұшырай бастады. Шын мәнінде «халық

жаулары» қоғамның элитасы–оқығандар, өнеркәсіп басшылары, мәдениет саласындағы қайраткерлер болатын.

1938 ж. басында Ақмолада Қарағанды еңбекпен түзету лагеріне қарасты арнайы бөлімше ашылды. Осы жылдың қаңтар айында аталған бағыттағы репрессияның алғашқы толқыны жүріп өтті. Ақмоладағы арнайы бөлімше «халық жауларының» әйелдеріне тез-ақ толып кетті, жартыжылдың ішінде оның толғаны соншалық, Карлаг әкімшілігі айыпталушы әйел-аналарды басқа лагерлерге жіберді, ал күзде ЧСИР-дің Спасск қаласында тағы бір арнайы бөлімшесі ұйымдастырылды. Еңбек лагеріндегі әйелдердің өмірі ерекше ауыр болды.

Әйелдерді репрессиялау не үшін қажет еді? 1970 жылы жазушы Феликс Чуевтің пенсионер Вячеслав Молотовпен саяжайда (дачасында) әңгіме үстінде: «Неге репрессия жазаланушылардың әйелдері мен балаларына да бағытталды?» деген сұрағына: «Қалай неге? Олардың ең алдымен әйелдерін, балаларын, жақындарын қоғамнан аластату қажет болды, әйтпесе түрлі арызды таратушылар солардың нақ өзі емес пе?» - десе керек [Кречетников, 2017].

Міне, осылайша көкірегі ояу әрбір азаматтың жан-жары, балалары, бауырлары бәрі бірдей тағдырдың тәлкегіне ұрынды. НКВД-дағы әрбір айыпталушылардың жеке іс құжатына – оның абақтыға алыну ордері, сосын тәркіленген заттарының тізімдері, айыпталушының әлеуметтік ахуалы көрсетілген жеке парағы, айыпталушылар мен куәгерлерден алынған тергеу хаттамалары, айыптау қорытындылары, ПП ОГПУ жанындағы ерекше үштік отырыстарының хаттамалары және т. б. тіркелген.

Төлебаева Хадишаның «халық жауы әйелі» тізіміне ілігуінің себебі неде еді? Оның жұбайы Төлебаев Мырзахан – Алаш қозғалысының қайраткері, Жетісу облысындағы М.Тынышбаевтың ең жақын серіктерінің бірі, 1916 ж. патша жарлығымен майдандағы жұмысқа алынған Жетісудың жігіттерін бастап барып, 1917 жылы алып қайтқан Қапал уездік Алашорда кеңесінің төрағасы, аштар мен тоналғандарға көмек көрсеткен Қапал комитетін, Алаш әскерін ұйымдастырушылардың қатарынан болатын. Ол Алматы облысының Балқаш ауданында 1888 жылы дүниеге келген. Тұтқындалғанға дейінгі уақытта Алматы зоопаркінің директоры қызметін атқарған (25.01.1937–05.02.1937) [АП РК. Д.04723: 33 П.].

Төлебаев Мырзахан ісімен таныса келе, «корешок расписки» деген құжатқа көзім түсті. Онда тұтқындалушының тергеуге алынғандағы уақыты көрсетілген. 1937 ж. 9 желтоқсанында сұрақ-жауапқа түнгі 01.30-да шақырылып, оның таң атып, сосын түс ауғанша яғни, 9 желтоқсанның 16.20 дейін созылғаны көрсетілген. Ал келесі корешокта сол күннің, 9 желтоқсанының түні [22.00] сағатынан, келесі күннің 10 желтоқсан сағ. 01.00-ге дейін тергеуге алынған [АП РК. Д.04723: 33 П.]. Байқасақ, 9 желтоқсанда үздіксіз 14 сағат, сосын тағы 3 сағат тергеу жүргізілген. Бір күнде 17 сағат тергеуге алуды және НКВД тергеушілерінің сол уақыт аралығында қолданған әдіс-құралдарын көзге елестету өте ауыр. Осы тергеудің ертесіне-ақ, 1937 жылдың 10 желтоқсанында Алматы УНКВД үштігі мәжілісінің хаттамасымен оған ең жоғарғы ату жазасы берілген. Хаттамада оның айыбы ретінде көрсетілген мәліметтер: «1917 жылы Бірінші жалпықазақ съезіне, Алашорданы құруға қатысқан, 1918 ж. алашорданың Талдықорғандық комитетінің төрағасы болып сайланған, совет үкіметіне қарсы әрекет жасаған». Сонымен қатар, «1930 жылы Балқаштағы көтерілісті ұйымдастырған, Қазақстанды КСРО-ның құрамынан бөліп алып кетуге әрекет жасаған» деген айыптар бар. Алайда, Төлебаев Мырзахан тұтқындалған күні толтырған өз анкетасында, ОГПУ қызметкерлерінің таққан айыптарымен келіспейтінін яғни, «Мен өзімді кінәлімін деп санамаймын!» деп көрсетеді [АП РК. Д.04723: 16 П.]. 1938 жылдың 7 наурызында ІІ УК РСФСР-дың 58–2, 58–8, 58–9 баптары бойынша КСРО Жоғарғы сот әскери коллегиясының көшпелі мәжілісі шешімімен ату жазасына кесілген. Үкім сол күні

Алматы қаласында орындалған [АП РК. Д.04723: 123 П.]. 1957 жылдың 15 тамызында ақталады [АП РК. Д.04723: 131 П.].

Ал енді осыдан кейін араға үш ай сала 1938 жылдың 10 маусымында, оның жұбайы Төлебаева-Жүсіпова Хадишаға КСРО НКВД Ерекше кеңесінің қаулысымен халық жауының әйелі ретінде тұтқынға алу туралы ордер келіп жетеді. Хадиша Төлебаева 1894 жылы Алматы облысы, Талдықорған ауданында дүниеге келген, ол үй шаруасындағы қарапайым әйел, үш баланың анасы. Төлебаевтардың отбасы мүшелері: Жихангер – 20 жаста, Азамат –12 жаста, Нариман –3,5 жаста еді, ол уақытта.

«Халық жауы» әйелі категориясы тізіміне іліккен Хадишаға қойылған тергеу сұрақтары, сол стандартқа сәйкес, бүгінде көпшілікке белгілі сұрақтармен ғана (яғни қысқаша түрде) шектелген.

«Сұрақ: Жолдасыңыз Төлебаевпен қанша жыл бірге тұрдыңыз?

Жауап: Жодасым Төлебаевпен 27 жыл бірге тұрып келемін.

Сұрақ: Күйеуіңіздің антисоветтік қызметі жөнінде баяндаңыз.

Жауап: Күйеуімнің антисоветтік қызметі жөнінде мен ештеңе білмеймін.

22.04.1938.

Сұрақ: Сіз антисоветтік қызметке күйеуіңіздің қатынасы болуы себепті тұтқынға алындыңыз. Сіз оның антисоветтік қызметі туралы біле тұра, қасақана тергеу органдарынан оны жасырдыңыз. Өзіңізді кінәлімін деп есептейсіз бе?

Жауап: Көрсетілген айыптаумен мен өзімді кінәлі санамаймын, күйеуімнің антисоветтік қызметі туралы мен ештеңе білмеймін.

Хаттама менің айтқан сөздерімнің негізінде толтырылды, маған оқытылды, сондықтан қолымды қоямын».

«Хадиша Төлебаеваның қолы қойылған» [АП РК. Д. 06091.: 15 П.].

Құжат стандартты түрде жүргізілген сұрақ-жауап хаттамасынан тұрады. Хадишаның қолтаңбасы түскен. Қолтаңба арқылы, Хадиша анамыздың әріптерді еркін жаза алмағаны байқалады, яғни бұл саясаттан алыс, үй шаруасындағы қарапайым әйел екендігін көрсетеді. «Өзімді кінәлі санамаймын» дегеніне қарамастан Хадиша Төлебаева 8 жыл бас бостандығынан айрылады. КСРО НКВД Ерекше кеңесінің қаулысымен 1942 ж. 2 желтоқсанда 1938 жылғы 10 маусымдағы оған берілген айыптау тоқтатылады, алайда, Қарағанды лагерінен тек 1943 жылдың 8 ақпан айында босатылған [АП РК. Д. 06091: 37].

Төлебаева Хадишаның іс құжатынан, оның еңбек лагеріне түскеннен бастап, 1956 жылға дейінгі аралықта билік, заң органдарына бірнеше өтініш хат жазғанын көруге болады:

«1/ НКВД СССР г.Москва. 22.04.1938; 2/ 2.08.1938; 3/ 1.11.1938; 4/ Председателю Верховного Совета СССР т.Калинину 10.05.1938; 5/ Наркому Н.И. Ежову. г.Москва 4.12.1938; 6/ Прокурору республики КазССР 23.11.1940; 7/ Первому секретарю ЦК КПСС товарищу Хрущеву 24.12.1955; 8/ Министру МВД КазССР 28.01.1956; 9/ Пом.военного прокуратуру ТурК ВО Алматинского гарнизона 3.05.1956; 10/ Прокурору Республики КазССР 3.03.1956; 11/ 5.05.1956; 12/ Председателю Комитета Госбезопасности при Совете Министров КазССР 28.06.1956 [АП РК. Д. 06091.]. Сақталған хаттың ұзын саны – 12. Хаттарда балаларын сағынған, оларды ойлап сары уайымға салынған қорғансыз ананың дауысы, әділетсіз жүйенің әйел адамның тұрмысын қасақана қиындатып, баспанасынан айырғаны, өзіне ешкімнен пана таппаған әбден қалжырап шаршаған, түрлі ауруды бір бойына жиған әлсіз, нәзік әйелдің өмірі байқалады.

Оның 1956 жылғы 5 наурыздағы хатында «я не была допрошена органами следствия и мне не было суда, а считали по списку, дали 8 лет» деп жазады, лагерде малшы болып жұмыс істедім, денсаулығымнан айрылдым, ылғи да ауырып жүремін. Тұтқындау сәтінде менің барлық құжаттарымды тартып алды, пәтерімнен де айрылып қалдым. Қазіргі тұратын жерім жертөле, шатырдан су ағады, қабырғасы үгітіліп түсіп жатыр деп барлық ауыр

тұрмысын көрсетеді. «Менің кінәм неде, мен не үшін сотталдым, мен білмеймін!» [АП РК. Д. 06091.], – деп жазады.

Хадишаның жоғарыда көрсетілген 1956 жылғы хаттарында, өзі бостандыққа шыққан 13 жылдан кейінгі жағдайы болатын. Яғни, бостандыққа шықса да оның отбасына мемлекет асқан салқындық танытқан. Төлебаев Мырзаханның әйелін, балаларын қоғамнан ығыстыру, жұмысқа қабылдамау, тұрмысын ауыр жағдайда ұстау сияқты қинаудың өзгеше формасына көшкен.

Мысалы, 1938 жылы анасынан ажырап қалған 12-дегі Азамат, 1956 жылы 30 жастағы жігіт еді. Хадишаның жеке іс-құжаты ішінен Азamat Төлебаевтың хаттарын көреміз. Азаматтың 1956 ж. хатында әкесінің тұтқынға алынғанынан бері ол туралы мәліметтерден мүлдем хабарсыз екені, әкесінің «қылмыстары» үшін өз мамандығы бойынша қызмет те жасай алмай жүргені, отбасы тұрмысының өте ауыр жағдайдан шығуы мүмкін емес екендігі айтылады. Қазіргі уақытта дейді ол, қабырғалары сөгіліп түсіп жатқан жертөледе тұрып жатырмыз, Алматыдан үй алу бізге қиынның-қиыны деп шағымданады (04.05.1956 ж.) [АП РК. Д. 06091.].

Үкіметтен пана таппай, шырылдаған Хадиша анамыздың үні, ендігі таңда балаларының өтініш, арыздарынан көрініс тапқан. Ал енді, кезінде әкесінен де анасынан да ажырап балалар үйін жағалап ержеткен 3,5–4 жастағы Нариман 1956 ж. хат жазған шағында, есебіміз бойынша 22 жастағы азамат екен. Ол да: «нигде не принимают на работу, только из-за отца, я это добиваюсь уже несколько лет, узнать за что был арестован и в чем заключается его проступок и почему должны страдать семья? Я остался 2-х лет после ареста отца. Но я был в прокуратуре КазССР и они не ответили. 21.02.1956 ж.» [АП РК. Д. 06091.] (04.05.1956 ж.), – деген құқық органының алдына заңды сұрағын қояды. Бұл хатта кісінің терең рухани дағдарысқа түскен күйін көре аламыз. Тіпті жыларман адамның дауысын естуге болады. Тағы да, ол: «сейчас мать болеет и нетрудоспособна, т.к. потеряла свое здоровье в лагере и у ней было забраны все документы. Прошу вас убедительно поймите мое и матери тяжелое положение, дайте добиться результата моего отца и почему должна страдать семья? Еще раз прошу Вас товарищ прокурор дайте ответ 21.02.1956» [АП РК. Д. 06091.] (04.05.1956 ж.), – деп жазады.

Әрине іс құжаттан бұл хаттарға жауап берілмеген. Хаттар тек осы аталған папкаға тіркеліп қойылуымен шектелген.

Майлина Күлжамал. Тергеу іс-құжаты айыпталушының жеке парағынан басталады. Онда Майлина Күлжамалдың 1900 жылы туылғаны, Ақтөбе облысының Қарабалық ауданында дүниеге келгені, мекен-жайы – Алматы қаласындағы Исыкульский № 129 үй делініп көрсетілген. Оның әлеуметтік тегі – кедей отбасынан, үй шаруасындағы 5 баланың анасы, сауаты жоқ делінеді. Сонымен қатар жеке іс парағында оның балаларының тізімі берілген: қызы Майлина Маулиха – 12 жаста, қызы Гүлсім – 4 жаста, ұлы Аукен – 17 жаста, ұлы Мереке – 12 жаста, ұлы Едіге – 8 жаста [АПРК. Д. 04613].

Алғашқы сұрақ-жауап хаттамасы 1938 жылдың 25 сәуірінде алынған. Тергеуді оперуполномоченный УГБ сержант госбез. Курусь жүргізген.

Онда жолдасы Бейімбет Майлинге қашан тұрмысқа шыққаны сұралады, жауап ретінде 1918 жылдан оның тұтқындалған уақытына дейін бірге тұрғаны айтылған. Тергеушінің екінші сұрағы «Сіз УК РСФСР 17–58–2–8–11 баптары бойынша айыпталасыз. Жолдасыңыз Майлинмен бірге қылмыс жасадыңыз. Сіз мұны мойындайсыз ба? - деген сұрақ қояды. Ал Күлжамал Майлина «бұл айыпты мойындамаймын, онымен бірге қылмыс жасағаным жоқ» дейді. Тергеуші «бізге белгілі, сіздің жолдасыңызбен бірігіп оның контрреволюциялық қызмет жасағаныңыз. Оны қасақана совет органдарына хабарламадыңыз. Тергеу ісі сол туралы жүйелі жауап айтуыңызды талап етеді».

Күлжамал Майлина: «Мен жолдасымның контрреволюциялық жұмыстары туралы ешқашан білген емеспін және онымен бірлесіп ештеңе жасаған жоқпын» дейді. Міне осы

тергеу хаттамасынан басқа тергеу болмаған. Жоғарыда Хадиша Төлебаевадан алынған сұрақ жауапқа ұқсайды. «Халық жауы» әйелдерінің тергеу хаттамаларының ерекшелігі, тергеушілерге олардың кінәлі деп мойындағандары маңызды емес еді. Өйткені олар арнайы тізіммен қамауға алынуы қажет болған. Осындай стандартты тергеу процесінен кейін 1938 ж. 21 сәуірінде НКВД-ның Ерекше кеңесінің хаттамасы жасалынады. Оның көшірмесінде Майлина Күлжамал – халық жауы отбасының мүшесі ретінде 1938 ж. 13 сәуірінен бастап, еңбекпен түзету лагеріне 5 жылға бас бостандығынан айырылатыны көрсетілген.

Майлина Күлжамалдың хаттарын эмоциясыз оқу мүмкін емес. 1939 жылдың 8 қарашасында Москваға НКВД-ға Берияға жолдаған өтінішінде өзінің әлеуметтік шығу тегін баяндай келе, ол өзі жөнінде тоқталғанда, автобиографиясының ауыз толтырып айтатын түгі де жоқ екенін, яғни, тұрмыс құрғалы өмірге сегіз бала әкеліп, оның бесеуін аман-есен өсіріп келгенін, тек сол балаларды күтумен, үй шаруасымен ғана айналысқанын айтады, совет үкіметімен жауласу қаперінде болмағанын түсіндіргісі келеді. Сондай-ақ, сауаты небәрі қазақ тіліндегі «сауатсыздықты жою» деңгейімен шектелетінін, яғни, тіпті еркін жазуды игере алмағанын айтқан.

Үй шаруасының өзі оның денсаулығына оңай тимегенін, ал жолдасының ешқашан әдебиет саласында онымен ой бөліспегенін, оның контрреволюциялық бағытта жүргенін білмейтінін баяндайды, соңында өзін қатты қажет ететін балаларымен қауышуына рұқсат етуін жалынып сұрайды (курсив – автордыкі).

Алайда, 5 жыл бас бостандығынан айрылған Күлжамал Майлина 1957 жылы 26 сәуірдегі хатында соғыс аяқталғанша бостандық көрмегенін жазған:

«... Я совместно с другими женами полит. заключенных, была направлена в район г.Акмолинска, позже оттуда направлена в район Карагандинской области. В заключении я находилась до конца Отчечственной войны и вконец 1945 г. я была освобождена. В течении 7 лет, я выполняла все порученные работы, в основном была чабаном и старшим чабаном» [АПРК. Д. 04613. Л.36 и об.л.]. Ресми құжаттар Күлжамал Майлинаның 1938 жылдың 13 сәуірінен бастап 5 жылға бас бостандығынан айрылғанын көрсетеді, шын мәнінде ол 1942 жылға дейін емес, 1945 жылға дейін тұтқында болған. Ресми құжатта көрсетілмеген бұл ақпарат оның өз хатында баяндалады. Бұл әрине, адам тағдырын әбден тәлкек еткен совет билігі жүйесі қылмыстарының бірі ғана еді. Мұндай жағдай репрессия тарихнамасында жаңалық емес, «тіпті, қуғын-сүргінге ұшыраған әйелдердің көпшілігінің мерзімі 1942-46 жылдары аяқталса да, бірақ Сталин қайтыс болғанға дейін олардың барлығы лагерьлерде жалдамалы жұмысшылар ретінде қала берген. Соңғысы 1958 жылы оралған [Кречетников, 2017], – деген мәліметтерді кездестіруге болады.

Осылайша ешқандай тергеу амалдарынсыз, заңсыз бала-шағасынан 7 жыл бойы жырақта болғаны, алдымен Ақмолада, сосын Қарағанды облысында ең ауыр жұмыстарды атқарғаны (мал бағумен айналысқан) адамның жанын түршіктіреді. Майлина Күлжамалдың № 04613 бақылау (наблюдательное дело) ісінде оның 1938 жылдың 13 сәуіріндегі 355 ордері негізімен пайдалануға тиым салынған (опечатанный) үйіндегі дүние-мүліктерінің тізімі келтіріледі. Онда тұрмыстық барлық заттарының ұзын саны 44. Тізімнің ішінде киім-кешек (тіпті мешок со старой обувью), ас үй заттары, тұрмыстық жабдықтар жазылған. Барлық заттың құны белгіленіп, қорытысында 332 сом 50 тиынға бағаланады.

Майлина Гүлжамал 1939 ж. 1 сәуірінде жазған өз өтінішінде мекен жайын Алматы қаласындағы Исыкульская 129, №7 корпус, №2 пәтер деп көрсете келе, осы үй мүліктерінің конфискеленбеген жағдайда заттарының ақшалай құнын ҚазССР, Ақмола қаласы, № 12 ящикке, 29 бараққа жолдауын сұранады. Өтініштің соңында Гүлжамал апамыздың латын әріптерімен «Майлина» деген, жазуды жаңа үйренген сияқты адамның қолтаңбасы түскен. Мұнан байқайтынымыз әрине, билік «халық жауларын» атып тастаумен шектелмей, әйелдерін қамап ұстап, ал балаларын тартып алып, туған туыстарын қудалап өшігуінің негізгі себебі өзіне ұзақ жылдар қарсы тұра алмайтын қоғам құру болды. Қоғамда

құқысыздық жайлады. Билік өз елімен осылайша күресті, қорқытып тастады. Расында ұзақ жылдар бас көтере алмайтын ынжық, әрі жылпос ұрпақ өмірге келді, соңында тарихи жады адасқан қоғам пайда болды...

Ал құжаттың келесі бетінде 1939 ж. 13 тамызында жазған хаты бар. Онда 1938 жылғы 13 сәуіріндегі хатына әлі жауап ала алмағаны, «...у меня осталось 5 человек детей которым очень нужна. Прошу срочно сообщить...» дейді.

Ал үшінші өтінішінде Майлина Гүлжамал бұл сұрақтарға жауап ала алмай жүргеніне екі жыл өткенін, қамауға алу үстінде келген адамдардың кімдер екенін мүлдем білмейтінін, көз алдында бес баласын тартып алып, қамауға алып жатқанда, ОГПУ қызметкерлері дүние мүліктерін көршісіне тапсырды ма, жоқ әлде олар мемлекеттік тәркілеуге алынды ма, ол жөнінде тіпті білмейтінін жазады. Бұл хат 1940 ж. 24 ақпанында жазылған.

Осы хатқа тек 1940 ж. 22 сәуірінде жауап келген.

1957 жылы 16 сәуірде қылмыстық істер бойынша ҚазССР Жоғарғы сот коллегиясы Майлина Күлжамалды кінәсі жоқ деп табады [АПРК. Д. 04613.].

Дәметер Сейітжанова – Бейімбет Майлиннің жиені. Оның журналист Эльмира Садвакасоваға берген сұхбатында: «Тетя Юля деген көршілері «сендерді 3 түрлі детдомға жіберейін деп жатыр» дегенде 12 жасар Рәзия бастығына дейін кіріп, ағатайлап, «әкеміз бен шешеміз жоқ, біз үшеуіміз бірге болуымыз керек» деп жылаған, ал Галина басқа жаққа жіберілді» [электронды ресурс. <https://mtrk.kz/kz/2021/05/21/Beyimbet-Maylennin-zhieni-otbasylary/>] деген естелік айтады. Әрі қарай бұл сұхбатта «Дәметер Сейітжанованың анасы Рәзия ол кезде небәрі 12-де еді, ойын баласы бірден есейіп, әке мен шешенің рөлін өз мойнына алды. Солақай саясаттың зардабын балалар үйінде де олар молынан көрді. Барлығы «халық жауының перзенттері» деп саусақтарын шұқшитты. Кейін мекемеден тіптен қуылды. Алайда, қазақтың қайсар ұлы Бейімбеттің балалары да мойымады, жасымады. Рәзия Мәскеуге хат жазып, әкесінің адалдығын дәлелдеуге тырысты. Қарағандыдағы концлагерьге барып, анасын іздеді. 1943-те арманы орындалып, шешесі Гүлжамал Майлинамен қауышты» дейді.

Тарихи құжаттарда Майлиндер отбасы мүшелерінің тізімінен Рәзия есімін көрмейміз, 12 жастағы қыз баланың есімі Маулиха деп көрсетілген. Соған қарағанда Маулиха анамыздың есімі кейін Рәзия деп өзгертілген болса керек. Бұл сұхбатта «кіші қыздары Гүлсім жанұясының тірі екенін білмей өседі. Рәзия Бейімбетқызы кеңес үкіметіндегі барлық балалар үйіне хат жазып, оны бірнеше жыл бойы іздейді. Сарқан балалар үйінен «Бізде Майлина Галина Бейімбетовна бар» деген хат келеді. Ол біздің Гүлсім екен. Осылайша, 1950 жылдарда Майлиндер жанұясының басы қайта қосылады» деген жолдарды оқимыз. Сонымен қатар, «Би ағаның үлкен ұлы Әйкен де сотталады, ал соғыс басталғанда штрафбатқа түседі. Сөйтіп, тұңғышы хабар-ошарсыз кетеді. Ол 1943 жылы Ресей жерінде қаза тауыпты». Отбасының Мерке, Едіге атты азаматтар да бар. Өкінішке орай автор бұл кісілердің өмір тағдыры жөнінде мағлұматтармен таныс емес. Майлиндер отбасының тағдырлы тарихы арнайы зерттеу тақырыбына әбден лайық. Болашақ зерттеушілер бұл мәселені әрі қарай жалғастырар деп ойлаймын. Осылайша советтер үкіметі «халық жауы» отбасымен кек алысты, олардың бұл күрес 1930-жылдармен шектелмейді, ол 1950-ге дейін созылғанын көре аламыз. Әрине, саяси көзқарасын білдіргендерді жазалау 1960-1980 жылдарда да жалғасып, олар бұл жолы «өзгеше ойлаушылар», «диссиденттер» т.б. аталды...

Қорытынды. Қорыта келе, «халық жауы» әйелдері жиналған Ақмола лагері қоғамның элитасы, сауатты интеллигенциялық отбасы мүшелері жиналған орта еді. Қамаудағы әйел-аналарды сүйікті жарынан мәңгіге айырып, ал туған балаларын тартып алып, ұзақ жылдарға ажырату – ана үшін жазалаудың асқан қатыгез формасы еді. Қамауға түскен аналардың іс-құжаттары «балаларыма қажетпін», «балаларымды өзім бағайыншы» деген жан тебіренерлік өтініш хаттарға толы болды. Олар тағдырдың қандай да бір тәлкегін көрсе де, әйел-ана ретіндегі мейірімі мен асқан рухани тазалықты сақтай алды.

Мұндай тақырыптардағы зерттеулер жастардың санасына сіңіру үшін, тарихи жадыны қалыптастыру үшін аса қажет деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЕТ

АП РК. Д. 06091. Следственное дело Толебаевой Хадиша.

АП РК. Д.04723. Материалы проверки по делу Толебаева Мурзахана.

АП РФ. Ф. 3. Оп. 58. Д. 174.

АПРК. Д. 04613. Наблюдательное дело Майлиной Хадиша.

Кречетников А. Как в СССР сажали жен и детей «изменников родины» Русская служба Би-би-си, Москва. 5 июля 2017 // [https://www.bbc.com/russian/features-40471460]

Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның материалдары (XX ғасырдың XX ғасырдың 20–50 жылдары) / Жалпы редакциясын басқарған Е.Т. Карин. – Астана, 2023. Т.1. Б. 31-50.

«Алаш ісі. 1920-1930 жж. ОГПУ жүргізген жасанды тергеу ісінің құжаттары мен материалдары» – Алматы: ТОО «Издательство LEM», 2022. Т.1. 2023. Т.2. Құраст.: М.К. Койгелдиев (ответ. ред.), З.Б. Мырзатаева, Р.М. Мирзакулова.

REFERENCES

AP RK. D. 06091. Sledstvennoe delo Tolebayeva Khadisha.

AP RK. D.04723. Materialy proverki po delu Tolebaev Murzakhan.

AP RF. F. 3. Op. 58. D. 174.

APRC. D. 04613. Nabludatelnoe delo Mailina Khadisha.

Krechetnikov A. Kak v USSR sajali zhen i detei “izmennikov rodiny” Russkaya slujba BBC, Moscow. July 5, 2017 // [https://www.bbc.com/russian/features-40471460]

Sayasi kugyn-surgin qurbandaryn tolyq aktau zhonindegi Memlekettik kommissiyanyn materialdary (XX gasyrdyn XX gasyrdyn 20-50 zhildary) / Zhalpy redakciasyn baskargan E.T. Karin. - Astana, 2023. T.1. B. 31- 50. (In Kazakh)

“Alash isi. 1920-1930 LJ. OGPU zhurgizgen zhasandy tergeu isinin kuzhattary men materialdary” – Almaty: TOO “Izdatelstvo LEM”, 2022. Vol. 1. 2023. Vol. 2. Kurast.: M.K. Koigeldiev (otvet. red.), Z.B. Myrzataeva, R.M. Mirzakulova. (In Kazakh)

Автор туралы мәлімет: Мырзатаева Забира Балабекқызы – Абай атындағы ҚазҰПУ, «Айтылған тарих» ғылыми лабораториясының жетекшісі, тарих ғылымдарының кандидаты. Жамбыл көш.25, Алматы қ. Қазақстан Республикасы. ORCID 0000-0003-2899-9007. E-mail: Zabyra73@mail.ru

Сведения об авторе: Мырзатаева Забира Балабековна – Руководитель научной лабораторий «Айтылған тарих», кандидат исторических наук. Казахский национальный педагогический университет имени Абая. Ул. Джамбула, 25, г.Алматы, Казахстан. ORCID 0000-0003-2899-9007. E-mail: Zabyra73@mail.ru

Information about the author: Myrzataeva Zabira Balabekovna – Head of the scientific laboratory “Aitylgan Tarikh”, candidate of historical sciences. Kazakh National Pedagogical University named after Abay. Dzhambul St., 25, Almaty, Kazakhstan. ORCID 0000-0003-2899-9007. E-mail: Zabyra73@mail.ru

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 31.05.2024.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 17.06.2024.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 18.06.2024.